

Nederland kent twee afzonderlijke tradities die elk hun eigen geschiedenis kennen, maar elkaar wel telkens tegenkomen. Het gaat als eerste om de rijke traditie van erfgoedbehoud. De geschiedenis van Heemschut zelf gaat terug tot 1911, toen de organisatie werd opgericht. Andere erfgoedorganisaties kennen een al even decenniaoude historie. De andere Nederlandse traditie is die van de ruimtelijke ordening.

Van oudsher is ruimtelijke inrichting een spontane ontwikkeling, maar de periode dat regels ontstonden om de ordening van de omgeving in banen te leiden, is ook de tijd waarin de eerste erfgoedorganisaties het licht zagen. Dat laatste was onmiskenbaar een reactie op wat er in de omgeving gebeurde: veel schoons ging verloren door afbraak in de steden en herinrichting van het land. De eis van toen was dat er meer en betere regels moesten komen.

Meer dan een eeuw verder is die wisselwerking er nog steeds. Na verschillende wetten over ruimtelijke ordening, stedenbouw, stadsvernieuwing en landelijke gebieden is er per 2024 een nieuwe wet die het omgevingsrecht opnieuw vastlegt: de Omgevingswet. De regels van het spel gaan enorm veranderen. Dat laat het werk van de vele lokale erfgoedverenigingen en initiatieven niet onberoerd. De Omgevingswet zorgt op zeker vier punten voor een andere manier van werken van historische verenigingen, heemkundekringen en archeologieverenigingen. Deze vier punten zijn sterk met elkaar verweven en niet een-op-een aan een activiteit te koppelen; ze hebben invloed op de gehele werkwijze.

Na de beschrijving van de vier kenmerkende veranderingen die de Omgevingswet met zich meebrengt, staan aan het einde van dit stuk vijf uitgangspunten die de werkwijze van historische verenigingen zouden moeten bepalen om zich aan de nieuwe regels van het spel aan te passen.

1. Identiteit, omgevingskwaliteit en erfgoed

De Omgevingswet schetst dat wat de identiteit bepaalt van een gemeente of gebieden binnen de gemeente, de leidraad moet zijn voor de inrichting van de omgeving. Letterlijk is het dus voortbouwen op wat in het verleden tot stand is gekomen. De Omgevingswet spreekt in dit verband van 'omgevingskwaliteit'. Iedere nieuwe ontwikkeling moet aansluiten bij die bestaande kwaliteit. Gemeenten stellen vast wat de identiteit, specifieke kenmerken of kwaliteiten van de gemeente zijn. Dat gebeurt in de omgevingsvisie.

Het spreekt voor zich dat erfgoed in de omgevingsvisie vaak als deel van de identiteit van een gemeente aangemerkt zal worden. Het is niet voor iedereen duidelijk wat onder 'erfgoed' wordt verstaan; vaak leidt dat tot onnodige spraakwarring. Is erfgoed voor 1900 gebouwd? Is het ook wederopbouwarchitectuur van na 1945? Of nog later: Post 1965? Gaat het ook over cultuurlandschap? Archeologie? Waterlopen, of nog breder: groen erfgoed? Neem dus het voortouw door als historische vereniging met een goede omschrijving van erfgoed te komen, of nog breder: van alles dat in de eigen gemeente het waard is bewaard te worden voor toekomstige generaties.

Nog belangrijker is de zingevende betekenis van erfgoed. Erfgoed is meer dan de schoonheid van gestapelde stenen, een fraai uitzicht of een inkomstenbron voor op toerisme gerichte bedrijven. Het is een tastbare verbinding tussen verleden en toekomst. Het gewaarworden van erfgoed is een 'historische sensatie', in de woorden

van de historicus Johan Huizinga. Voor historische verenigingen is het zaak niet alleen te beschrijven welk erfgoed er in de eigen gemeente is, maar ook wáárom het belangrijk is.

Dat alles vraagt om zelf initiatief nemen, meedenken en actief meepraten met de gemeente over het uitwerken van de Omgevingswet. Was tegenhouden van ongewenste ontwikkelingen lange tijd een goede optie voor erfgoedbehoud, met de nieuwe Omgevingswet is meewerken en zelfs samenwerken met de gemeente geboden – uiteraard met inachtneming van de eigen doelen en principes. Dat betekent ook goed op de hoogte zijn wanneer er meegedacht en meegepraat kan worden. De gemeentelijke agenda moet dus altijd bekend zijn om de eigen stappen effectief te kunnen zetten.

2. De waarde van erfgoed op de weegschaal

De Omgevingswet stelt dat gemeenten integraal moeten bekijken hoe de ruimte gebruikt gaat worden. De Memorie van Toelichting bij de wet stelt dat duurzaamheid, gezondheid, veiligheid en cultureel erfgoed altijd een rol spelen. Daarnaast is ontwikkeling, zeker in economische zin, belangrijk. Het gebruik van de omgeving staat nooit stil en verandert in de loop der jaren. De Omgevingswet wil die verandering mogelijk maken – en zeker niet te veel hinderen. Het gevolg is dat iedere gemeente uiteindelijk altijd een afweging zal gaan maken tussen behoud en ontwikkeling. Dat kan voor ieder gebied of iedere wijk in de gemeente natuurlijk weer anders uitpakken. Maar altijd geldt dat erfgoed een onderwerp is naast alle andere.

Voor historische verenigingen is het zaak dat erfgoed niet alleen de nodige aandacht krijgt, maar ook dat het voldoende gewicht in de schaal legt als het om afwegen gaat. Dat vraagt om tijdige actie, maar evengoed ook om samenwerking, ook buiten de kringen van erfgoedorganisaties. Hoe eerder en breder die samenwerking vorm krijgt des te effectiever het beleid beïnvloed kan worden. Het zichtbaar maken van

de brede steun die erfgoedbehoud geniet is al even belangrijk. Draagvlak is er, zorg er voor dat het ook gezien wordt bij de gemeente.

3. Vooruitkijken is de beste strategie om zaken uit het verleden te behouden

De Omgevingswet stelt dat er minder regels komen. Als de opgestelde regels het niet expliciet verbieden, dan mag het. Tot nu toe was bepalend: ‘nee, tenzij’. Daarvoor in de plaats komt ‘ja, behalve’. Dat betekent niet dat plannen die de omgeving beïnvloeden nooit meer vooraf een vergunning nodig hebben. Dat blijft het geval bij ingewikkelde zaken waar belangen botsen en ook voor rijksmonumenten. Maar helder is dat, als wat van waarde is om te behouden voor toekomstige generaties niet vastomlijnd beschreven is in het gemeentelijk omgevingsplan, het bijzonder moeilijk is het mee te laten wegen bij ruimtelijke plannen. Dat betekent dat historische verenigingen strategisch moeten opereren. Wat nu niet goed gestut wordt (‘behalve’), kan later gemakkelijk verloren gaan.

4. Effectieve participatie vereist veel voorwerk

Nieuwe plannen voor de omgeving kunnen niet worden uitgevoerd als er geen participatie heeft plaatsgevonden, stelt de Omgevingswet. Hoe die participatie eruit moet zien en aan welke voorwaarden deze moet voldoen, laat de wet over aan de gemeenten. Participatie door een historische vereniging is allereerst gebaat bij kennis van hoe het gemeentelijke participatieproces er uit ziet. Maar dat is niet genoeg. Feit is dat het meer effect heeft als je gezaghebbend bent. Dat kan door kennis van zaken in te zetten die bij historische verenigingen als vanzelfsprekend aanwezig is. Bied je kennis over erfgoed aan de gemeente aan.

Wat ook nodig is, is draagvlak. Het streven naar erfgoedbehoud ondervindt veel steun, maar daar moet wel aan gewerkt worden door actief naar buiten te treden en de steun zichtbaar te maken. Dat helpt enorm als je voor de erfgoedzaak pleit.

In het algemeen is van groot belang te zorgen voor heldere lokale regels over hoe het participatieproces eruit ziet. Goed om te weten is dat er een nieuwe wet ‘Versterking participatie op decentraal niveau’ aankomt, die los staat van de Omgevingswet. Deze wet bepaalt dat gemeenten verplicht zijn een participatieverordening op te stellen waarin het proces van meedenken en meepraten helder is vastgelegd. Naar alle waarschijnlijkheid zal deze nieuwe wet die de participatie regelt in de loop van 2024 van kracht worden.

Voor historische verenigingen is het van belang mee te kijken en ideeën aan te dragen voor de gemeentelijke participatieverordening die opgesteld zal gaan worden. Ook dat kan heel goed samen met andere organisaties.

Bovenstaande vier punten geven aan dat een andere manier van werken voor erfgoedorganisaties nodig is. Die is niet eenvoudig in praktijk te brengen en zal ook niet snel te realiseren zijn. Een aan te bevelen eerste stap is als historische vereniging niet alleen na te denken over wat belangrijk is om te bewaren, maar ook helder op papier te zetten wáárom iets bewaard moet worden. Dat schept intern meer helderheid én de basis voor een strategie die afgestemd is op de vereisten van de Omgevingswet.

5. Pas het eigen optreden aan de nieuwe regels van het spel aan

Voor historische verenigingen betekent de Omgevingswet dat vijf uitgangspunten of grondhoudingen de werkwijze zouden moeten bepalen. Ze kunnen niet los van elkaar gezien worden en het is ook niet nuttig maar drie van de vijf uitgangspunten in de werkwijze terug te laten komen. Bekijk dus bij alles wat er gedaan wordt of de vijf grondhoudingen wel voldoende aanwezig zijn.

- **Denk vooruit:** bedenk wat je uiteindelijk wil bereiken en bepaal dan welke activiteiten daarvoor nodig zijn. Strategisch opereren is belangrijker dan in actie komen op het moment dat het mis gaat; dan ben je te laat.
- **Neem het voortouw:** neem zelf initiatieven om erfgoed goed te verankeren in gemeentelijk beleid. Wacht niet op formele momenten van participatie of inspraak.
- **Doe het samen:** werk samen met bondgenoten en begin daar zo snel mogelijk mee.
- **Werk aan draagvlak:** Maak bekend waar je mee bezig bent en zorg ervoor dat veel mensen je steunen, de erfgoedstem wordt dan beter gehoord.
- **Weet wanneer wat speelt:** ken alle stappen van beleid en uitvoering in de gemeente en breng het erfgoedbelang in bij elke stap.

Erfgoedvereniging Bond Heemschut

Hans Buis

buis@heemschut.nl